

JYX

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Päällysaho, Pieta

Title: Helena-muunnelmat

Year: 2021

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Runoyhdistys Nihil interit ry, 2022

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Päällysaho, P. (2021, 27). Helena-muunnelmat. Tuli & Savu, (106), 16-29.

Helena-muunnelmat

Euripideen Helena (412 eaa.) on sadunomainen kummitusnäytelmä antiikin Kreikan kuuluisimmasta naisesta. Tavanomainen tarina kertoo, että spartalainen Helena ryöstetään tai houkuteltaan Troijaan ja että ryöstö sysää alulle Troijan kymmenvuotisen sodan – näin esimerkiksi *Iliassa*. On kuitenkin myös toinen, vaihtoehtoinen versio, jonka sanotaan olevan alun perin runoilija **Stesikhoroksen** sepittämä. **Sokrateen** mukaan vaihtoehtoinen kertomus sai alkunsa, kun kuolemattomaksi kohotettu Helena syytti *Iliaan* mukaisesti laulanutta Stesikhorosta pannelusta ja teki vihastuksissaan runoilijasta sokean. Säikähtäneenä Stesikhoros sepitti *palinodin* eli paluulaulun:

Ei tämä tarina ollut totta
et lähtenyt vankkalaitaisilla laivoilla
etkä saapunut Troijan linnoitukseen.

16

Stesikhoroksen tulkinnasta emme tiedä enempää. **Herodotoksen** *Historiateoksessa* kerrotaan versiosta, jonka mukaan Helena päätyi Troijan sijasta Egyptiin.

Euripideen versiossa Helena on kahdentunut: hän on sekä Troijassa että Egyptissä. Yhtäältä Helena on päätynyt (vieraaseen, fantastiseen, tuonpuoleiseen) Egyptiin, jossa odottaa unohdettuna, että joku tulisi häntä hakemaan. Toisaalta Troijassa on toinen Helena: ryöstösaaliiksi saatu kopio, Helenaa muistuttava elävä ja hengittävä kuvajainen, *eidolon*.

Näytelmä alkaa tilanteesta, jossa Helena on odottanut Egyptissä kymmenen vuotta. Toisaalla Troijan sota on nyt sodittu ja Helenan kopio ryöstetty takaisin: hänen miehensä Menelaos on raahannut kopio-Helenan hiuksista taistelukentän läpi. Egyptissä etäällä tapahtumien keskuksesta maan entinen kuningas Proteus on kuollut, ja nyt Proteuksen poika yrittää pakottaa Helenan vaimokseen. Vastentahtoinen Helena on takertunut Proteuksen hautapaateen, joka tarjoaa rituaalinmukaisen turvapaikan sitä koskettavalle.

Juonen edetessä onnekas sattuma astuu peliin. Troijan sodasta palaava Menelaos on haaksirikkoutunut miehistöineen Egyptin rantaan toinen Helena mukanaan. Seuraa komedian rajalla häilyviä kohtauksia, joissa hupia ja hämmennystä aiheuttavat sekaannukset kahden eri Helenan välillä. Kun todellinen Helena saa hieman yksinkertaiseksi kuvatun miehensä vakuutetuksi identiteetistään, haihtuu *eidolon*-Helena savuna

ilmaan. Tehtäväksi jää päästä pakenemaan Egyptistä elossa. Helena puuno monimutkaisen valheen, jossa Menelaos tekeytyy kuolleeksi ja Helena leskeksi (hän leikkaa hiuksensa ja kynsii poskensa verille ja likaa itsensä). Näin hän onnistuu petkuttamaan himokasta Egyptin kuninkaan poikaa. Tapettuun määrittelemättömän joukon egyptiläisiä kreikkalaiset purjehtivat vahingoittumattomina kotiinsa.

Koska näytelmässä on ”onnellinen” loppu, sitä ei ole yksimielisesti pidetty tragediana.¹ Eihän siinä edes kuole ketään, lukuunottamatta egyptiläisiä – ”ulkomaalaisia” – sekä Helenan äitiä, joka on hirttäytynyt ”tyttärensä häpeän vuoksi”. On totta, että näytelmä sisältää myös komediallisia kohtauksia: Euripides leikkii sekaannuksilla kahden eri Helenan, oikean ja *eidolonin* välillä, ja panee hahmot näyttämöllä puhumaan jatkuvasti ristiin keskenään; erityisesti hupia syntyy Menelaoksen paksupäisyydestä. (Ylipäättään *Helenassa* miehet esitetään hölmöinä tai vastenmielisinä ja naisahmot neuvokkaina.) Näytelmän traagiset elementit löytyvät muualta kuin juonen ilmitasolta.

Dramaattisten sekaannusten lähteen lisäksi kahdentuneen Helenan teema toimii näytelmän filosofisten kehittelyjen lähtökohtana. Kahdentumisliikkeen avulla Euripides nostaa *Helenan* keskiöön kysymyksiä identiteetistä, nimistä ja ruumiista, alkuperästä ja kopiosta, kielestä ja todellisuudesta. Se asettaa vastakkain yhtäältä nimen/puheen häilyvän epävarmuuden ja toisaalta ruumiiden varman todellisuuden: Helena vakuuttaa, että vaikka hänen nimensä on häpäisty kuulopuheilla, hänen ruumistaan ei Egyptissä ”panna häpeään”. Mutta sitten Euripides jo rikkoo luomaansa vastakkainasettelua kuvittelemalla Helenalle ”toisen ruumiin” ja asettamalla näyttämölle ruumiita jotka nimenomaan kätkevät todellisuuden: Helenan esittämässä surevaa leskeä, Menelaoksen esittämässä viestintuojaa joka ilmoittaa Menelaoksen kuolemasta, ja tietysti näyttelijät esittämässä Menelaosta ja Helenaa. Näytelmä ehdottaa yhtäältä, etteivät nimet ja sanat koskaan vastaa täysin ruumiiden asuttamaa todellisuutta, mutta tunnistaa samalla, että kuolevainen mieli vastaanottaa ruumiiden maailman aina nimissä, sanoissa ja kuvissa, loppumattomissa kahdentumisissa.

Helena on kreikkalaisessa tarinaperinteessä hahmo, jolle nimi ja ruumis ovat ongelmia. Helenalla on huono maine. Huhut hänen väitetystä aviorikoksestaan juoksevat ympäri Kreikkaa, kuten Euripides kirjoittaa. Hänen nimestään on tullut **Gorgiaan** sanoin muistutus onnettomuuksista. Huhupuheita kiertää myös Helenan syntymästä. Hänen kuolevaiset vanhempansa ovat Spartan kuningas Tyndareos ja kuningatar Leda. Huhutaan kuitenkin että Helenan todellinen isä olisi Zeus, joka joutsenen hahmossa pääsi Ledan sänkyyn – luultavasti väkivalloin. Kolmannen tarinan mukaan Helenan äiti olisikin jumalatar Nemesis, jonka munimasta munasta Helena syntyy. Helenan nimi on siis sekä

¹ Helenan vastaanotosta ja näytelmän genrea koskevasta keskustelusta ks. William Allanin esipuhe (66–72) teoksessa Euripides: *Helen*, Cambridge University Press, 2008.

hämärän peittämä että häpeän tahraama; se on *ruma*. Mutta hänen ruumiinsa on erilainen. Kuten *Sapfo* sanoo, kauneudessa se ylittää kaikkien kuolevaisten ihmisten kauneuden. Helenan ruumis on loistava, välkehtivä ja supernäkyvä – ja kaikkien miesten halun kohde. Euripides kuitenkin vihjaa, että nimen tahra kiinnittyy myös kauniin ruumiin pintaan: näytelmässä kaikkein kaunein ruumis on Helenalle lopulta raskas taakka ja inhon kohde.

Naisruumiisiin kytkeytyvä kipu, kauhu ja inho kummittelevat Euripideen näytelmän mytologisessa kuvastossa. Jatkuvat viittaukset kauneuden vaaroihin – jumalien ja miesten ja eläinten himon kiihottaminen, näiden väkivallan uhriksi joutuminen – tekevät pintapuolisesti kepeästä näytelmästä pahaenteisen ja kammottavan. *Helenan* tärkein myyttinen viitepiste on Persefonen tarina. Tunnetun myytin mukaan Hades ryösti nuoren Persefonen niityltä ja vei mukanaan tuonpuoleiseen. Persefonen tarina on tyyppiesimerkki kreikkalaisesta raiskauskerromuksesta: on nuori tyttö, piiri neitsyitä, idyllinen niitty- tai metsäaukea, josta uhri ryöstetään (*harpazein*) mukaan niin kuin leijona nappaa (*harpazein*) peuran saaliikseen. Myös Helenan tarina – sekä perinteinen versio että Euripideen uusi versio – on kertomus vastentahtoisen naisen ryöstämisestä vieraaseen maahan. Kun Euripideen *Helena*a lukee Persefonen intertekstin valossa, näytelmästä paljastuu runsas viittausten kudelman joukkoon muita kreikkalaisen mytologian naishahmoja, joita kaikkia yhdistää se, että he ovat joutuneet miehen tai jumalan ryöstämäksi ja pahoinpitelemäksi.

Viittaukset myyttisiin naisuhreihin tuovat vielä yhden lisäkerroksen näytelmän tematiikkaan, kun kertomukset metamorfooseista kyseenalaistavat käsityksen ruumiiden pysyvyydestä ja varmuudesta. Väkivallan uhreiksi joutuneet naiset muuttavat muotoaan: hylkeiksi, kaloiksi, karhuiksi, hirviksi, linnuiksi; kuin ruumiit pakenisivat itseään ruumiissaan. Helenan ruumis on häilyväinen, onhan se sekä täällä että toisaalla, mutta se on myös plastinen; hän itse vertaa itseään patsaaseen, jota voi muotoilla niin kuin myytit muotoilevat muotoa muuttavia nais-hahmoja.

Mytologinen alateksti kulkee mukana näytelmässä etenkin kuoro-osuuksissa, esimerkiksi viittauksina myyttihahmojen nimiin ja tarinaperinteen toistuviin topoksiin. Kreikkalainen yleisö on tuntenut nämä viittaukset, jotka nykylukijan täytyy erikseen kaivaa esiin, jotta nimet alkaisivat nimeämisen lisäksi myös kertoa tarinoita. Tässä käännöksessä olen halunnut korostaa kreikkalaisen kirjallisuuden läpikotaisin intertekstuaalista luonnetta. Siksi Euripideen *Helenan* katkelmien alatekstinä kulkee lainauksia lukuisista muista lähteistä: homeerisista hymneistä, Gorgiaalta, Herodotokselta, Sapfolta, hellenistisen kauden oppineilta. Alaviitteinä muiden tekstien katkelmat tekevät näkyviksi sellaisia tasoja, jotka Euripideen *Helena* jo sisältää.

Olen kääntänyt tätä valikoimaa varten katkelmia näytelmän tärkeimmistä laulu- ja kuoro-osuuksista, jotka käsittelevät naisruumiita

ja niiden metamorfooseja. Lisäksi olen kääntänyt ruumis ja nimi -teeman kannalta merkittäviä kohtia dialogeista ja muista puheosuuksista. Katkelmien käännöksissä olen noudattanut **Pentti Saarikosken** ohjetta jättää pois tylsät kohdat – olen valinnut repliikeistä salaperäisimpiä osuuksia, lopettanut lauseita kesken, jättänyt välistä säkeitäkin. Käännösvalinnoissa olen pyrkinyt keskittymään siihen, mikä tragediassa pysyttelee (suljetun) juonen tason liepeillä: lauluihin, kuviin ja vertauksiin, suvantoihin ja tyhjäkäyntiin, viittauksiin ja viittausten esiin houkuttelemaan värikkääseen mytologiseen kudelmaan.

Käännösten viitteet

- I Apollodoros, *Bibliothēke* 3.12.6.
- II Skholion Euripideen *Oresteeseen* 465.15.
- III & IV Gorgias, *Helenan ylistys* 1.2–1.4.
- V Apollonius Rhodoslainen, *Argonautika* 4.896–9.
- VI *Homeerinen hymni Demeterille* 393ff.
- VII Sapfo 166.
- VIII *Cypria* lähteestä Athenaios, *Deipnosophistēs* 334c–d.
- IX Apollodoros, *Bibliothēke* 3.8.2.
- X *Homeerinen hymni Afroditeelle* 117ff.
- XI Aiskhylos, *Agamemnon* 1142–5.
- XII Sofokles, *Elektra* 148–9.
- XIII Apollodoros, *Bibliothēke* 3.14.8.
- XIV *Homeerinen hymni Demeterille* 39ff.
- XV *Homeerinen hymni Demeterille* 425ff.

Kaikki suomennokset Pieta Pälllysahon.

nämä koskemattomat virrat ovat Niilin
joka kastelee Egyptin laakean maan
taivassateen sijaan sulavalla valkealla lumella
kun Proteus eli hän oli tämän maan valtias
hän asui Faroksen saarella Egyptin kuningas
hän nai yhden meren tyttäristä Psamathen
kun tämä oli jättänyt Aiakoksen sängyn

minunkaan isänmaani ei ole vailla nimeä
Sparta, ja isäni on Tyndareos vaikka on olemassa
joku tarina jonka mukaan Zeus lensi minun äitini
Ledan luo lintuna – ottaen joutsenen muodon
ja kavalsi tiensä sänkyyn esitti pakenevansa
saalistavaa kotkaa jos tarina on totta

minun nimeni on Helena

I Sitten Aiakos makasi Psamathen, Nereidin, joka muutti itsensä hylkeeksi koska ei olisi halunnut yhtyä häneen, ja siitti pojan nimeltä Phôkos.

II Zeus, joka joutseneksi muuttuneena yhtyi Ledaan, Tyndaroksen vaimoon, sai tämän synnyttämään kaksi munaa: yhden jossa oli yksi keltuainen, toisen jossa kaksi. Siitä jossa oli yksi keltuainen, sanotaan, syntyi Helena ja siitä jossa kaksi, Kastor ja Polydeukes, jotka elivät vuoropäivinä.

hän haihdutti hääni taivaan tuuliin
ei antanut minua vaan kaltaiseni
ilmasta kootun hengittävän kuvajaisen
Troijan kuninkaan pojalle: luulee pitelevänsä minua

tyhjä luulo ei pidä

näitkö sinä itse sen onnettoman naisen vai puhutko kuulopuheita

näin hänet niin kuin näen sinut silmilläni en yhtään vähempää
näin hänet omin silmin

ja myös mieli näkee

sinulla on samanlainen ruumis kuin Helenalla mutta mielesi ei
ole samanlainen vaan aivan erilainen

III vanhempiensa vuoksi hän oli kaunis kuin jumala, eikä kauneuden lahjan saatuaan piilottanut sitä vaan herätti useimmissa miehissä suurinta himoa ja yhden ruumiin luokse kerääntyi monia ruumiita
IV hänen kuuluisasta nimestään on tullut onnettomuuksien muisto

sulkasiipiset neidot
maan neitsyttytätret
seireenit ottakaa
libyalaishuilu tai ruoko-
pilli tulkaa minun
luokseni minun murheissani

lähettäkää minun kyyneliini sopivat
kipuuni sopivat kivut lauluuni laulut
lähettäkää valituksiini
vastaavat laulajat

niin että Persefone yötalossaan
saa kyynelteni lisäksi ottaa vastaan
verisen / ilottoman riemulaulun
kuolleille ruumiille

V Kerran seireenit huolehtivat Demeterin vielä naimattomasta ylväästä tyttärestä Persefonesta ja lauloivat ja tanssivat hänen kanssaan. Silloin he olivat yhtäältä kuin linnut ja toisaalta he muistuttivat nuoria tyttöjä.
VI lapseni Persefone ethän siellä alla ollessasi syönyt mitään / ruokaa sano ääneen äläkä salaa jotta molemmat tiedämme / [...] / jos söit sinun on palattava takaisin alas maan syvyyyksiin / ja asuttava siellä joka vuosi kolmasosa vuodesta

synnyttikö äiti minut ihmisille hirviöksi?
äitini ei kreikkalainen eikä barbaari

muni valkoisen munan kuin linnunpoikasen
jossa – sanotaan – Leda sai minut Zeukselta

minun elämäni ja sen seuraukset ovat hirveitä
Heran vuoksi / kauneuden syy

voisinpa pyyhkiä itseni puhtaaksi taas niin kuin patsaan
saada takaisin rujan muodon kauniin sijaan

VII sanotaan että kerran Leda löysi hyasintinvärisen / kätketyn munan

VIII heidän jälkeensä hän sai kolmannen lapsen, Helenan, ihmeen ihmisille / kaunishiuksinen Nemesis synnytti hänet yhdyttyään / rakkaudessa Zeukseen, jumalien kuninkaaseen, väkipakolla / sillä hän pakeni eikä halunnut rakastella / isänsä Zeuksen, Kronoksen pojan kanssa, vaan häpeä ja viha piinasivat / hänen mieltään ja hän pakeni maiden ja mustien hedelmättömien / vesien läpi ja Zeus jahtasi häntä mielessään halu saada hänet / yhtenä hetkenä läpi jyrisevän meren aallokon / hän kalaksi muuttuneena viiletti suurella ulapalla / toisena yli Okeanoksen joen ja maan äärien / ja sitten kuokitun mantereen: muuttuen aina uudestaan / sellaisiksi hirmupedoiksi joita maa ruokkii, jotta pääsisi häntä pakoon

sinä onnekas neito kerran Arkadiassa
Kallisto – joka poistuit Zeun sängystä
neljällä raajalla kävellen

kuinka paljon paremman osan sait kuin minä
kun vaihdoit vaikean tuskan
karvaisen karhun hahmoon

tai kun kerran Artemis ajoi pois piiristään
kultasarvisen hirven, Meropsin Titaanityttären
kauneuden takia

mutta minun ruumiini

tuhoaa

tuhoaa

IX Kallisto oli Artemiksen metsästystoveri, käytti samoja vaatteita ja oli vannonut pysyvänsä neitsyenä. Mutta Zeus rakastui häneen ja vei hänet sänkyyn vasten hänen tahtoaan Artemiksen hahmossa niin kuin jotkut sanovat tai kuten toiset, Apollonin. Koska halusi salata asian Heralta, Zeus muutti hänet karhuksi. Ja Hera usutti Artemiksen ampumaan Kalliston niin kuin villipeto ammutaan. Mutta on niitäkin, jotka sanovat että Artemis ampui hänet, koska hän ei ollut varjellut neitsyyttään.

X ja nyt minut on ryöstänyt Hermes, kultasauvainen Argoksentappaja / pois kultajousisen metsästäjä-Artemiksen tansseista / joissa oli paljon nymfejä ja monia kalliiden myötäjäisten arvoisia neitoja / me leikimme meidät ympäröi lukematon joukko / sieltä juuri minut ryösti kultasauvainen Argoksentappaja / kantoj monien kuolevaisten ihmisten peltojen yli / ja monien asumattomien ja viljelemättömien seutujen joilla pedot / jotka syövät raakaa lihaa kiertelevät varjoisissa pesissään / ja luulin etteivät jalkani enää koskettaisi elämäkasvavaa maata

ehkä ajatukseni on terve mutta silmäni sairastaa

kun näet minut etkö luule että näet vaimosi

ruumis on samanlainen varmuus karttaa minua

katso! mitä kaipaat? mikä olisi varmempaa?

muistutat häntä sitä en kiellä

kuka muu sinua opettaisi kuin silmäsi?

minua vaivaa tämä minulla on toinen vaimo

en mennyt Troijaan se oli kuvajainen

kuka voi valmistaa näkevän ruumiin?

yläilmoista on sinun jumalanvalmistama vaimosi

kuka jumalista muovasi? puhut ennenkuulumattomia

Hera teki sijaisen ettei Paris saisi minua

mitä olitko täällä ja samalla Troijassa

nimi voi olla monessa paikkaa ruumis ei

rakastan myös itseäni

sisälläni on suuri oikeudenmukaisuuden temppeli:
luonnossa

kutsun sinua
pesässä puun hiuksissa
musiikin istuimella

sinä laulavaisin
melodisin lintu
itkevä satakieli

tule visertämään
keltaisesta kurkusta
yhdy surulauluun

jonka laulan Helenan hyödyttömille huolille Troijan
naisten kyynelkohtalolle kreikkalaisten keihäiden alla

XI niin kuin kellertävä / lakkaamatta huutava lintu (oi!) joka surkeassa rinnassaan / valittaa itys itys läpi murheiden täyttämän elämänsä / satakieli

XII aina vain valittaa: itys itys / surun riivaama lintu

XIII Pandion antoi Tereukselle vaimoksi tyttärensä Prokneen. Tereus sai Prokneelta pojan, Ityksen, mutta rakastui hänen siskoonsa Filomelaan, jonka myös turmeli. Valehdeltuaan Filomelalle että Prokne oli kuollut Tereus piilotti hänet maaseudulle. Siellä Tereus vei hänet saman tien sänkyyn ja nai häntä – ja leikkasi sitten hänen kielensä irti. Mutta Filomela kirjaili tapahtuneen kankaaseen ja paljasti siten Prokneelle onnetoman kohtalonsa. Etsittyään ensin siskonsa Prokne tappoi lapsensa Ityksen, keitti ruumiin ja tarjoili sen pahaa-aavistamattomalle Tereukselle ateriaksi, paeten nopeasti paikalta siskonsa kanssa. Ymmärrettyään, mitä oli tapahtunut, Tereus nappasi kirveen ja lähti perään. Kun siskokset jäivät kiinni Fokiksen Dauliassa, he rukoilivat jumalia muuttamaan heidät linnuiksi ja niin Prokneesta tuli satakieli ja Filomelasta pääsky.

kerran vuorien jumaläiti
ryntäsi juoksujalkaa
metsäisen notkon läpi
ja joen vesivirtojen
ja meren kumuaaltojen
koska ikävöi poismennyttä
tytärtä jonka nimeä en sano

meluisat kastanjetit päästivät
ilmoille läpätunkevan huudon
kun jumalatar satoi
ieseläimet vaunuihin
– neitsyiden piiri – leikistä oli raahattu pois
tytär [jonka nimeä en sano]

XIV ja hänet kuuli kuningatar-äiti Demeter / terävä kipu kävi hänen sydämeensä ja hiuksiltaan / hän repi koristenauhan omin jumalaisin käsin / ja heitti hartioilleen tumman viitan / ja kuin lintu hän kiisi etsien maalla / ja merellä eikä kukaan halunnut kertoa / totuutta ei kukaan jumalista eikä kuolevaisista ihmisistä / eikä yksikään linnuista jotka tulevat totuuden läheteinä

XV me leikimme ja poimimme käsiimme ihania kukkia / sekoituksen hienoja krookuksia ja kurjenmiekköjä ja hyasintteja / ja ruusunnappuja ja ihmeellisen näköisiä liljoja / ja narsisseja, joita leveä maa kasvatti kuin krookuksia / mutta kun poimin niitä ilokseni, maa katosi / altani ja sieltä rynnisti väkevä valtias, monien isäntä / joka tuli ja vei minut pois maan kamaralta kultaisilla vaunuillaan / vaikka en tahtonut ja päästin viiltävän huudon / ja tämän kertominen tekee kipeää mutta se on totta

daimoneilla on monia hahmoja
ja jumalat saavat aikaan paljon arvaamatonta

eikä odotettu käynyt toteen
jumala löysi odottamattoman tien

näin nämä asiat menivät